

A Look at the Rhetorical Miracle of the Qur'an in Surah al-Waqi'ah

Ahmad Rabbanikhah¹ Zahra Moti' Haq²

Received: 2025/05/22 • Revised: 2025/08/29 • Accepted: 2025/09/06 • Published online: 2025/10/01

Abstract

Examining the evidences and aspects of the Qur'an's miraculous nature—recognized as the clearest and strongest proof of the Prophet's mission—is essential and serves as a firm response to the objections raised by opponents. Scholars of Qur'anic sciences have identified several aspects of Qur'anic inimitability (*i'jaz*), among which its literary miracle is one of the most prominent. The rhetorical or literary inimitability, which is the most widely known aspect of the Qur'an's miracle, is strongly manifested in Surah *al-Waqi'ah*. It demonstrates the peak of eloquence and rhetorical excellence in this surah. The features of this type of inimitability can be observed in the selection of vocabulary—such as the word *al-Waqi'ah*—the unique stylistic and expressive manner of the surah, the use of various literary devices, the harmonious rhythmic flow created through the phonetic relationship between words and verses, and the thematic unity

---

¹. Faculty Member, Payame Noor University, Tehran, Iran (Corresponding Author).

Rabbani_kh@pnu.ac.ir

². M.A. Graduate in Qur'anic and Hadith Sciences, Payame Noor University, Neyshabur, Iran.

zahramotieghagh@gmail.com

---

* Rabbanikhah, A., & Moti' Haq, Z. (2025). A look at the rhetorical miracle of the Qur'an in Surah al-Waqi'ah. *Studies of Qur'anic Sciences*, 7(3), pp. 95-123.

<https://doi.org/10.22081/jqss.2025.71043.1356>

Publisher: Islamic Sciences and Culture Research Institute, Qom, Iran

---

© 2025 "authors retain the copyright and full publishing rights"

surrounding the subject of the Hereafter. Overall, the presence of multiple forms of miraculousness in this surah—particularly the rhetorical miracle—serves as further confirmation of the Qur'an's divine origin and the fact that it was revealed by the Almighty God to the Noble Prophet.

Keywords

Miracle, rhetorical miracle, Qur'anic rhythm, semantic harmony, Surah al-Waqi'ah.

Expanded Abstract

This study seeks to examine the rhetorical miracle (*i'jaz bayani*) in Surah *al-Waqi'ah* not only through the perspectives of classical scholars, exegetes, and traditional literary views, but also by integrating modern approaches in linguistics and text analysis. Its aim is to reveal an aspect of the Qur'an's miraculous nature as manifested in this Surah. Demonstrating the Qur'an's miraculousness in its various dimensions—beyond proving the prophethood of the Prophet Muhammad (s)—confirms that these words and verses are not the Prophet's own speech, but divine revelations sent to his blessed heart. This very fact is what makes human beings incapable of producing anything comparable to it. Thus, examining the reasons and dimensions of Qur'anic *i'jaz*, as the clearest and most decisive proof of the Messenger's prophethood, is essential and serves as a firm response to objections raised by opponents.

Scholars of Qur'anic studies have identified multiple dimensions of the Qur'an's miraculous nature, such as rhetorical, scientific, legislative, and unseen (*ghaybi*) miracles. Among these, the rhetorical or literary miracle is one of the most prominent and widely recognized aspects—although in recent decades, scholarly attention has shifted more toward scientific miracle claims. The rhetorical miracle is the very domain through which God challenged all humans and jinn to produce something like the Qur'an. At the time of revelation, Arabs had reached the peak of eloquence and rhetorical mastery. It was precisely in such a context that the Qur'an was revealed and challenged a people known for their linguistic excellence. According to Qur'anic scholars, the rhetorical miracle of the Qur'an can be

summarized in five main areas: 1. Intentional and precise selection of words. 2. A novel and unparalleled style of expression. 3. The rhythmic and harmonious structure of the Qur'an. 4. Semantic coherence and thematic unity. 5. Use of literary devices, such as simile, metaphor, and other rhetorical subtleties. Considering that most prior studies on Qur'anic rhetoric belong to earlier scholars—who did not fully address all rhetorical aspects nor benefit from modern linguistic methodologies—new investigations into the Qur'an's literary miracle are warranted. Surah *al-Waqi'ah* offers a vivid manifestation of this type of miracle and displays extraordinary eloquence and rhetorical beauty. Surah *al-Waqi'ah*, the fifty-seventh Surah of the Qur'an and part of the twenty-seventh *juz'*, is a Meccan Surah consisting of 96 verses. It is named *al-Waqi'ah* ("The Event"), one of the names of the Day of Resurrection, due to the appearance of this word in its opening verse. This Surah discusses the Resurrection and its conditions. The rhetorical miracle of the Surah can be observed in its masterful word choices—such as the term *waqi'ah* itself—its remarkable style, its use of diverse literary devices, its melodious rhythm with harmonious sound patterns, and its thematic unity surrounding the topic of the Hereafter. Collectively, the various forms of *i'jaz* in this Surah, especially the rhetorical miracle, constitute yet another affirmation of the Qur'an's divine origin and its revelation from the Almighty God to the Prophet (s). Careful reflection upon the Surah reveals multiple specimens of Qur'anic miracles—including rhetorical, scientific, and unseen miracles—that merit detailed classification and study. Accordingly, the central question of this research is: In which dimensions can the rhetorical miracle of Surah *al-Waqi'ah* be examined?

An analysis of the five dimensions of rhetorical *i'jaz* in this Surah indicates that all five markers of eloquence and rhetorical excellence are observed in the highest degree. The Surah's vocabulary is selected with exceptional precision and deliberate design. For example, the word *waqi'ah*, used for the Day of Resurrection, represents a clear instance of the Surah's miraculous lexical selection—any alternative word would disrupt the linguistic cohesion of both the Surah and its opening verse. Many other words in the Surah, such as *maymanah*, *mash'amah*, and

na'im, also exhibit the same lexical mastery. Another rhetorical hallmark of the Surah lies in its unique and captivating style, a feature evident throughout the Qur'an but particularly prominent here. Given that its content centers on the Day of Judgment, the Surah employs innovative grammatical patterns to describe the events of Reckoning. These include clustered and suspended thematic structures, lexical chains and balances, and the use of figurative expressions. The use of the rhetorical device of *tarsi'* (balanced phrasing) in introducing the three groups on the Day of Judgment is another literary masterpiece within the Surah. The melodious rhythmic structure of the Qur'an in this surah is also employed in the most beautiful way to serve the delivery of its content. The harmony between sound and meaning—both at the level of individual words and across the verses—has been observed in the best and most refined manner. Moreover, this surah is rich in meaning and contains profoundly striking themes. The thematic unity and coherence surrounding the Resurrection, the world after death, and subjects such as the state of a human being at the moment of agony and death, along with related issues, are clearly evident throughout the surah and further affirm its rhetorical inimitability. The precision and intelligence in employing the subtleties of eloquence and the use of rhetorical devices have made it possible to extract numerous points and nuances from Surah *Waqi'ah*. The beautiful conceptual contrasts found in this surah are only a small example of these subtleties.

نظرة في الإعجاز البياني للقرآن في سورة الواقعة

أحمد ربّاني خواه^١ زهرا مطيع حق^٢

تاريخ الإستلام: ٢٠٢٥/٠٥/٢٢ • تاريخ التعديل: ٢٠٢٥/٠٨/٢٩ • تاريخ القبول: ٢٠٢٥/٠٩/٠٦ • تاريخ الإصدار: ٢٠٢٥/١٠/٠١

الملخص

إن دراسة أدلة ووجوه إعجاز القرآن، بوصفها أوضح وأمتن دليل على رسالة رسول الله ﷺ، أمرٌ لازم، وهي بمثابة جوابٍ حاسمٍ أمام شبهات المخالفين. وقد عدّ علماء علوم القرآن وجوهاً متعددة لإعجاز الكتاب العزيز، وكان من أبرزها الإعجاز الأدبي. ويُعدّ الإعجاز البياني أو الأدبي أشهر تلك الوجوه، وهو يظهر بجلاء في سورة الواقعة، بما يكشف عن ذروة الفصاحة والبلاغة في هذه السورة. وتتجلى مظاهر هذا الإعجاز في انتقاء ألفاظ السورة كلفظ «الواقعة» وغيرها وفي أسلوبها وطرائق بيانها الفريدة، وفي توظيفها للصناعات البلاغية المتنوعة، وفي نظمها وإيقاعها العذب بما فيه من تناسبٍ صوتيٍّ مع مضامين الألفاظ والآيات، فضلاً عن وحدتها الموضوعية حول موضوع المعاد. وبوجهٍ عام، فإن وجود أنماطٍ مختلفة من الإعجاز في هذه السورة لا سيما الإعجاز البياني يمثل ختمَ تأكيدٍ آخر على وحيانية القرآن، وإثباتاً لنزوله من لدن الله القادر المتعال على النبيِّ الكريم ﷺ.

الكلمات المفتاحية

الإعجاز، الإعجاز البياني، نظم وإيقاع القرآن، التناسب الدلالي، سورة الواقعة.

١. عضو هيئة التدريس في جامعة بيام نور، طهران، إيران. (المؤلف المسؤول)

Rabbani_kh@pnu.ac.ir

٢. الماجستير في علوم القرآن والحديث من جامعة بيام نور مركز نيشابور. نيشابور، إيران.

zahramotieghagh@gmail.com

* ربّاني خواه، أحمد؛ مطيع حق، زهرا. (١٤٠٤ هـ.ش). نظرة في الإعجاز البياني للقرآن في سورة الواقعة. دراسات علوم القرآن، ٧(٣)، ص ٩٥-١٢٣.

<https://doi.org/10.22081/jqss.2025.71043.1356>

الناشر: المعهد العالي للعلوم والثقافة الإسلامية. قم، إيران.

© ١٤٠٤ «حقوق التأليف وحقوق النشر الكاملة محفوظة للكتاب».

نگاهی به اعجاز بیانی قرآن در سوره واقعه

id احمد ربانی‌خواه   زهرا مطیع‌حق^۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۳/۰۱ • تاریخ اصلاح: ۱۴۰۴/۰۶/۰۷ • تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۱۵ • تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۷/۰۹

چکیده

بررسی دلایل و وجوه اعجاز قرآن، با عنوان روشن‌ترین و محکم‌ترین دلیل رسالت رسول خدا ﷺ، ضروری است و پاسخی محکم در برابر شبهات مخالفان خواهد بود. اندیشمندان علوم قرآنی، چندین وجه برای اعجاز قرآن برشمرده‌اند که یکی از برجسته‌ترین وجوه اعجاز قرآن، اعجاز ادبی آن است. اعجاز بیانی یا ادبی، مشهورترین وجه از وجوه اعجاز قرآن، در سوره واقعه نمودی پررنگ دارد و نشان‌دهنده اوج فصاحت و بلاغت در این سوره است. جلوه این نوع اعجاز را در گزینش واژگان سوره مانند کلمه واقعه و ...، سبک و شیوه بیان بی‌نظیر این سوره و به کارگیری صنایع ادبی گوناگون، نظم آهنگ گوش‌نواز آن با تناسب آوایی و محتوای کلمات و آیات و نیز وحدت موضوعی پیرامون موضوع معاد می‌توان مشاهده نمود. به‌طور کلی وجود گونه‌های مختلف اعجاز در این سوره بویژه اعجاز بیانی، مهر تأیید دیگری بر وحیانی بودن قرآن و اثبات نزول آن از سوی خداوند قادر متعال بر پیامبر اکرم ﷺ است.

کلیدواژه‌ها

اعجاز، اعجاز بیانی، نظم آهنگ قرآن، تناسب معنایی، سوره واقعه.

۱. عضو هیئت علمی دانشگاه پیام نور، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

Rabbani_kh@pnu.ac.ir

۲. دانش آموخته کارشناسی ارشد، علوم قرآن و حدیث دانشگاه پیام نور مرکز نیشابور. نیشابور. ایران.

zahramotiehigh@gmail.com

* ربانی‌خواه، احمد؛ مطیع‌حق، زهرا. (۱۴۰۴). نگاهی به اعجاز بیانی قرآن در سوره واقعه. مطالعات علوم قرآن، ۷(۳)، صص ۹۵-۱۲۳.

<https://doi.org/10.22081/jqss.2025.71043.1356>

ناشر: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، قم، ایران.

© ۱۴۰۴ «حق تألیف و حقوق کامل انتشار برای نویسندگان محفوظ است»

مقدمه

اثبات معجزه بودن قرآن در وجوه مختلف آن، افزون بر اثبات رسالت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، ثابت می کند این سخنان و آیات، کلام پیامبر خدا نیست و از منبع غیب الهی بر قلب مبارک پیامبر نازل گردیده است؛ همین امر باعث ناتوانی بشر از هموردی با آن شده است. قرآن پژوهان گونه های مختلفی برای اعجاز قرآن برشمرده اند؛ از قبیل اعجاز بیانی، اعجاز علمی، اعجاز تشریعی و اعجاز غیبی (یوسفی، ۱۳۹۸، ص ۴۹). مفسران پیشین بیشتر به اعجاز لفظی قرآن و جنبه های فصاحت و بلاغت آن توجه داشته اند؛ ولی در دهه های اخیر توجه قرآن پژوهان بیشتر به اعجاز علمی قرآن معطوف گردیده است و به گونه های دیگر اعجاز قرآن، مانند اعجاز ادبی، اعجاز تشریعی و اعجاز غیبی، در مقایسه با اعجاز علمی کمتر توجه کرده اند.

اعجاز بیانی (ادبی) قرآن، که مشهورترین وجه اعجاز قرآن کریم است، همان وجهی است که خداوند تمام جن و انس را با آن به مبارزه طلبیده است. در عصر نزول قرآن، عرب ها در فصاحت و بلاغت در اوج کمال بودند. در چنین شرایطی قرآن بر پیامبر نازل گردید و همان مردم با آن درجه از فصاحت و بلاغت را به مبارزه دعوت نمود. به گفته قرآن پژوهان، اعجاز بیانی قرآن در پنج محور خلاصه می شود: ۱. گزینش مدبرانه واژه ها؛ ۲. شیوه و سبک نوین بیان؛ ۳. نظم آهنگین قرآن؛ ۴. تناسب معنایی و وحدت موضوعی؛ ۵. استفاده از ظرایف و نکات کلامی، مانند تشبیه و استعاره و مانند آن (معرفت، ۱۳۸۱، ص ۳۱۵). با توجه به اینکه پژوهش های مربوط به اعجاز ادبی، عمدتاً مربوط به قرآن پژوهان پیشین است و در آن، تمامی جنبه های بیانی دیده نشده یا پژوهش های نوین زبان شناسی و نقش آنها در فهم متون دینی مطرح نبوده است، بررسی های نوین درباره اعجاز ادبی قرآن ضروری می نماید.

این پژوهش می کوشد با طرح این پرسش که اعجاز بیانی آیات سوره واقعه در چه محورهایی قابل بررسی است، اعجاز بیانی این سوره را نه فقط از دریچه نگاه ادیبان و مفسران پیشین و صرفاً با تکیه بر دیدگاه های ادبی و بلاغی کهن، بلکه با همراه کردن نگاه های نوین در دانش زبان شناسی و تحلیل متون واکاوی کند.

سوره واقعه، پنجاه و هفتمین سوره قرآن است که در جزء بیست و هفتم قرار دارد. این سوره جزو سوره‌های مکی و دارای ۹۶ آیه است. دلیل نامگذاری این سوره به «واقعه» (از اسامی روز قیامت) وجود این کلمه در اولین آیه این سوره است. سوره واقعه از آن دسته از سوره‌های قرآن است که درباره قیامت و اوضاع و شرایط آن سخن می‌گوید. با دقت و تدبر در آیات این سوره می‌توان نمونه‌هایی از اعجاز قرآنی در گونه‌هایی مانند اعجاز بیانی، اعجاز غیبی و علمی را مشاهده نمود که شایسته است دقیق، بررسی و دسته‌بندی شود.

۱. پیشینه پژوهش

امروزه پژوهش درباره اعجاز قرآن، بدون در نظر گرفتن برخی اختلافات کلامی، بسیار مورد توجه قرار گرفته است و از جمله اصلی‌ترین مباحث اساسی مطالعات قرآنی است. مطالعات اندکی به پژوهش درباره اعجاز در سوره واقعه پرداخته‌اند که به برخی از آنها اشاره می‌کنیم: کیخای جوان (۱۳۹۶) پژوهشی با عنوان «بررسی ساختار و محتوای سوره واقعه» انجام داده است. نتایج پژوهش او نشان می‌دهند سوره واقعه نه موضوع محتوایی متفاوت، اما به هم پیوسته دارد که بخشی از محتوای آن به آیات مشتمل بر اعجاز علمی اختصاص دارد. محمدحسین ذوالفقاری (۱۳۹۵) نیز پژوهشی با عنوان «ساختار محتوایی سوره واقعه با محوریت قیامت» انجام داده است. نتایج این بررسی ساختار محتوایی نشان می‌دهد محور اصلی سوره واقعه، قیامت است. در این سوره موضوعاتی چون توحید ربوبی و ویژگی‌های قرآن به مناسبت بحث از قیامت و احوالات آن مطرح شده است.

۲. مفهوم‌شناسی

۲-۱. اعجاز

معنای لغوی: واژه معجزه اسم فاعل از باب افعال (اعجاز) از ریشه «ع.ج.ز» و جمع آن، معجزات است. واژه «اعجاز» به معنای ناتوان یافتن یا ناتوان ساختن چیزی یا کسی است. در قرآن کریم «اعجاز» به معنای ناتوان ساختن آمده است: «إِنَّ مَا تُوعَدُونَ لَآتٍ وَمَا أَنْتُمْ

بِمُعْجِزَيْنَ: آنچه به شما وعده داده می‌شود، می‌آید و شما نمی‌توانید [خدا را] ناتوان سازید [و از عدالت و کيفر او فرار کنید] (أنعام، ۱۳۴) (راغب اصفهانی، ۱۳۸۳، ص ۵۴۷). از دیدگاه ابن فارس واژه معجزه، از مصدر «اعجاز» است که مشتق از ریشه ثلاثی مجرد «عجز» می‌باشد. معنای آن ناتوانی، درماندگی، ناتوانی، همچنین پایان هر چیز است (ابن فارس، ۱۳۶۲: ج ۲، ص ۲۲۱).

معنای اصطلاحی: از دیدگاه متکلمان دو واژه معجزه و اعجاز در زمره اصطلاحات کلامی است و به معنای پدیده‌ای شگفت‌انگیز است که همراه با تحدی بوده، مصون از معارضه است. فرستادگان خداوند متعال، امور اعجاز گونه را پدید می‌آورند تا گواه راستی رسالت آنان باشد (حلی، ۱۴۱۳ق، ص ۲۷۱). صاحب تفسیر المیزان درباره مفهوم معجزه این گونه توضیح می‌دهد: «معجزه امری خارق‌العاده است که به سبب تصرف ماورائی و نه طبیعی در طبیعت و ماده پدیدار می‌شود که البته بر خلاف ضروریات عقلی نیست» (طباطبایی، ۱۳۸۲، ج ۱، ص ۷۲).

گفتنی است کلمه «معجزه» به معنای اصطلاحی آن در قرآن کریم به کار نرفته است، بلکه کلمات دیگری به جای آن، به کار رفته است که از آن جمله، می‌توان به این موارد اشاره کرد: آیه (آل عمران، ۴۹؛ اعراف، ۱۰۶)؛ بینه (اعراف، ۱۰۵)، برهان (نساء، ۱۷۴)، سلطان (ابراهیم، ۱۱)، بصیرت (انعام، ۱۰۴) و شیء مبین (شعراء، ۳۰).

۲-۲. اعجاز بیانی

«اعجاز بیانی» یکی از وجوه مطرح شده درباره اعجاز قرآن است. از این گونه اعجاز قرآن در آثار مکتوب علوم قرآنی با عناوین دیگری مانند اعجاز اسلوب بیانی، اعجاز ادبی، اعجاز لغوی، اعجاز اسلوبی، اعجاز فصاحت، اعجاز لفظی و اعجاز بلاغی نیز یاد شده است، و بدین معناست که خداوند متعال برای بیان مقصود مد نظر خویش در هر جایگاهی، زیباترین و شیواترین الفاظ، همچنین خوش‌آهنگ‌ترین و سنجیده‌ترین ترکیبات را به کار برده است که مقصود را به رساترین و بهترین وجه به مخاطبان خود بفهماند (الهی‌راد، ۱۳۹۸، ص ۱۴۶).

اعجاز بیانی قرآن، چندین وجه دارد:

الف) بُعد فصاحت: به تعبیر ساده و روان می‌توان فصاحت را به بیان شیرین، روشن و آشکار مفردات و کلمات قرآن تعبیر نمود؛ به عبارت دیگر، ادای زبانی کلمات قرآنی سنگین و ثقیل نیست.

ب) بُعد بلاغت: مطابقت جملات با مقتضای حال و شرایط مخاطب، بلاغت کلام است.

ج) بُعد اسلوبی: اسلوب قرآن، اسلوبی جدید است که نه شعر صرف است و نه نثر عادی عرب‌زبانان که فقط در میان خود این دو اسلوب کلامی را داشتند.

د) بُعد جذابیت: جذابیت و گیرایی کلام قرآن و دلنشینی آن در نوع خود منحصر به فرد است. مجذوب شدن با گوش دادن به تلاوت آیات قرآن، افزون بر

عرب‌ها، غیر عرب‌زبانان را نیز به خود جذب می‌نماید (سبحانی، ۱۴۱۳ق، ج ۳، ص ۳۱۸).

قرآن کریم از این چهار جهت در اوج است؛ به گونه‌ای که معجزه می‌باشد. بنابراین

اعجاز بیانی را می‌توان سرآمدی ادبی و بیانی قرآن بر متون ادبی در زمان نزول و تا روز

قیامت دانست که وجه اصلی تحدی طلبی خداوند بر اساس اعجاز بیانی است.

۳. جایگاه و اهمیت اعجاز بیانی

از دیدگاه برخی مفسران و قرآن‌پژوهان، اعجاز قرآن و تحدی طلبی در برابر آن، که در آیات گوناگونی بیان شده است، بیشتر ناظر به بعد اعجاز بیانی یا همان فصاحت و بلاغت است، و بر این مدعای خویش دلایلی نیز اقامه می‌نمایند.

الف) در زمان بعثت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و در عصر نزول قرآن، تفاخر و امتیاز اعراب به

فصاحت و بلاغت در ادبیات و اشعار آن زمان بوده است (آیتی، ۱۳۹۹، ص ۱۱).

ب) مشرکان عرب برای کمرنگ جلوه دادن جاذبه قرآن و جلوگیری از گرایش

جوانان به پیامبر، قرآن را سحر و پیامبر صلی الله علیه و آله را ساحر می‌نامیدند که این خود اعترافی

ضمنی به جاذبه شگفت‌انگیز قرآن است که بی‌شک از اعجاز بیانی آن نشئت

گرفته است.

این قراین گواه اعجاز بیانی قرآن بوده و هست، اما انصاف آن است که بگوییم این قراین تنها نشان‌دهنده اهمیت اعجاز بیانی است، اما انحصار وجوه اعجاز قرآن در اعجاز بیانی را افاده نمی‌کند (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶، ج ۸، ص ۱۱۴).

۴. محورهای اعجاز بیانی در سوره واقعه

«اعجاز بیانی» قرآن را می‌توان در پنج بخش خلاصه کرد: ۱. گزینش حساب‌شده کلمات؛ ۲. شیوه نوین و سبک بی‌بدیل بیان؛ ۳. نظم آهنگ یا طنین قرآن؛ ۴. تناسب معنوی یا وحدت موضوعی میان آیات هر سوره؛ ۵. برخورداری از نکات جالب توجه و ظرافت‌های ادبی. بر همین مبنا، در این بخش، اعجاز بیانی سوره واقعه بررسی می‌شود.

۴-۱. گزینش کلمات

خداوند متعال در سوره‌ها و آیات قرآن با دقت تمام و کاملاً حساب‌شده واژگان را انتخاب نموده است. بر این اساس در صورتی که قصد جایگزین کردن کلمه‌ای با مترادف آن را داشته باشیم، به گونه‌ای که مانند واژه اصلی منظور را برساند، این مسئله میسر نخواهد بود. در گزینش واژگان قرآنی چندین ویژگی قابل مشاهده است:

الف) در هر آیه و سوره، تناسب حروف در کلمات هم‌ردیف دقیقاً رعایت شده، به گونه‌ای که آخرین حرف واژه قبل با نخستین حرف واژه بعد هماهنگ و هم‌آوا است که این خود علت روان‌بودن و آسان‌خوانی می‌شود.

ب) کلمات در هر آیه دارای تناسب معنوی و ساختار و بافت منسجم مفهومی هستند.

ج) فصاحت تام بر اساس آنچه در علم معانی و بیان آمده، رعایت گردیده است. همین ویژگی‌ها باعث شده است هر یک از واژگان قرآنی جایگزین‌ناپذیر باشند (خالقی‌زاده، ۱۴۰۱، ص ۸).

با این مقدمه، گزینش برخی کلمات را با توجه به ویژگی‌های فوق در سوره واقعه بررسی می‌کنیم.

الف) واژه واقعه

در آیه نخست این سوره می‌خوانیم: «إِذَا وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ: هنگامی که واقعه عظیم (قیامت) برپا شود» (واقعه، ۱). کلمه واقعه از ریشه «و.ق.ع» و به معنای افتادن و سقوط کردن چیزی است (ابن فارس، ۱۳۶۲، ج ۶، ص ۱۳۴). از دیدگاه راغب اصفهانی در بیشتر موارد، کاربرد کلمه واقعه و مشتقات آن در قرآن به معنای سختی و عذاب کشیدن به کار رفته است (راغب اصفهانی، ۱۳۸۳، ص ۸۸۰). یکی از اسامی روز قیامت در قرآن کریم همین کلمه است (طباطبایی، ۱۳۸۲، ج ۱۹، ص ۱۱۵).

در زندگی روزمره هنگامی که ما از لفظ «واقعه» بهره می‌گیریم، منظورمان حادثه‌ای است که در آینده‌ای نامشخص امکان دارد برای خود ما یا دیگران رخ بدهد یا پیش نیاید؛ درحالی که در این سوره با معنایی از این واژه آشنا می‌شویم که هیچ‌گونه شک و تردیدی در وقوع آن نداریم و مدلول آن نیز به هیچ عنوان برای ما دارای ابهام نیست. واقعه‌ای دهشتناک و هول‌برانگیزی که خداوند عزوجل حتی نیازی نمی‌بیند نام آن را صریح بیان نماید و از آن با تعبیر واقعه نام می‌برد (ناظمیان، ۱۳۹۳، ص ۱۴۷).

گزینش واژه واقعه برای روز قیامت یکی از مصادیق بارز اعجاز بیانی قرآن در گزینش کلمات است؛ به گونه‌ای که با جایگزین نمودن هر یک از کلمات مترادف آن، انسجام واژگانی کل سوره و نیز آیه نخست مخدوش می‌گردد. عرب‌زبانان قبل از قرآن نیز با این واژه آشنایی داشته‌اند؛ اما در این سوره با کاربرد و دلالتی نو از این کلمه آشنا گردیده‌اند.

ب) واژه میمنه و مشئمه

«فَأَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ مَا أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ * وَأَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ مَا أَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ: نخست «اصحاب میمنه» هستند، چه اصحاب میمنه‌ای؟ * گروه دیگر اصحاب شومند، چه اصحاب شومی؟» (واقعه، ۹-۸).

واژه «مشئمه» از ماده «شؤم» گرفته شده است. اصل کاربرد «مشئمه» به معنای «طرف یا دست چپ» است و به همین سبب به کشور سوریه، «شأم» اطلاق می‌شود؛ چون سمت

چپ قبله قرار گرفته است؛ «مشممه» نقطه مقابل «میمنه» است (ابن فارس، ۱۳۶۲، ج ۳، ص ۲۳۹). درباره کاربرد قرآنی لفظ «مشممه»، همیشه هر دو معنا برای «أَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ» مطرح بوده است: ۱. کسانی که نامه عملشان به دست چپشان داده می شود. ۲. کسانی که سبب شومی و بدبختی خودشان می گردند، و البته دور نیست از «أَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ» هر دو معنا اراده شده باشد؛ زیرا کسانی که نامه عملشان به دست چپشان داده می شود، همان کسانی هستند که اهل بدبختی بوده، همنشینان بی برکت و شومی خواهند بود (طبرسی، ۱۳۹۰، ج ۱۰، ص ۷۵۱).

لفظ میمنه در زبان عربی به معنای خوش یُمی و مشمه به معنای بدشگون بودن به کار رفته است که پس از نزول این سوره دارای معنا و مدلول جدید غیر از آنچه در ذهن وجود داشته است، می گردد. خداوند واژه یمن یا همان خوش یُمی را در اینجا به معنای سعادت و رستگاری در روز قیامت و واژه بدشگونی را به معنای شقاوت و سیه روزی در روز جزاء به کار برده است.

ج) واژه نعیم

کلمه نعیم از ریشه «ن.ع.م.» به معنای زندگی خوش و نعمت فراوان است (راغب اصفهانی، ۱۳۸۳، ص ۸۱۵). آنچه کاربرد این واژه در آیه دوازدهم سوره واقعه (فِی جَنَّاتِ النَّعِیمِ) و آیه هشتادونهم (فَرَوْحٌ وَرِیحَانٌ وَجَنَّةٌ نَّعِیمٍ) را از کاربرد مرسوم علمای لغت و مفسران متمایز می سازد، آن است که اهل لغت، میان واژه نعیم و نعمت تفاوتی قایل نیستند؛ اما وقتی نعیم در بافت آیه فوق و سایر آیات بررسی می شود، متوجه می شویم با واژه نعمت تفاوت دارد. در قرآن هر آنجایی که واژه نعمت به کار رفته است، درباره نعمت های مادی و دنیوی است. گفتنی است در ۵۳ آیه از آیات قرآن واژه نعمت در همین بافت به کار رفته است؛ بدون آنکه یک استثنا وجود داشته باشد؛ اما در هفده آیه ای که واژه نعیم به کار رفته است، در بافت مفاهیم معنوی و نعمت های اخروی بوده است که در این مسئله هم هیچ استثنایی وجود ندارد (بنت الشاطی، ۱۳۷۶، ص ۲۵۰). «فَرَوْحٌ وَرِیحَانٌ وَجَنَّةٌ نَّعِیمٍ: در روح و ریحان و بهشت پر نعمت است» (واقعه، ۸۹).

همان گونه که ملاحظه می گردد، واژه نعیم به نعمت های بهشتی اشاره دارد که نشان از انتخاب دقیق و هوشمندانه و با توجه به بافت و فضای آیه و سوره دارد. پس از بررسی هر یک از واژه های نعمت و نعیم که دارای معنای مشترکی هستند و در میان عرب ها مترادف به کار می روند، در می یابیم کاربرد هر کدام در قرآن به سبب نکات و تفاوت های ظریفی است که جایگزین نمودن هر یک به جای دیگری باعث از بین رفتن معنای مقصود خداوند می گردد؛ زیرا واژه نعمت در کاربرد قرآنی آن به نعمت های مادی اطلاق شده است و نعیم به نعمت های معنوی. بر این اساس، چیش هر یک از این دو واژه به دست خداوند، دارای حکمتی خاص بوده است که این مسئله روشن کننده دقت و هوشمندی در انتخاب واژگان قرآنی است که با هدف بیان مقصود با بهترین واژه انجام شده است.

د) السابقون

خداوند در آیات هشتم تا دوازدهم این سوره، به ذکر دسته بندی و جایگاه افراد در روز واپسین می پردازد. در این سوره با ارائه برخی اوصاف قیامت و چگونگی وقوع آن روبرویم. در این سوره خداوند انسان ها را به اصحاب یمین، اصحاب مشئمه و سابقون تقسیم می نماید، که سابقون افرادی هستند که از نعمت های بی پایان و بی حد و حصر الهی اعم از بهترین آشامیدنی ها و خوردنی های لذیذ و پاکیزه و همسران زیبا و پاکیزه و دلنشین برخوردارند. اصحاب یمین یا راست کرداران نیز در باغ هایی بی خزان با انواع میوه های بهشتی زندگی و در کنار همسرانی بلندبالا و عشق ورزنده به سر می برند. اصحاب شوم نیز در عذاب سوزان جهنم گرفتارند (مطبع و همکاران، ۱۳۹۱، ص ۱۳۶).

از جمله معانی متعدد «السابق» فردی است که از دیگران در انجام کارها و ... پیشی می گیرد. به طور معمول در ذهن ما تصویری که از این شخص وجود دارد، انسانی است که در مسابقه ای از دیگران پیشی می گیرد یا فردی که از لحاظ امکانات رفاهی و مادی از دیگران پیش است. اما در فرهنگ قرآنی سابقون کسانی هستند که برای رسیدن به سعادت و کسب رضایت الهی از دیگران پیشی می گیرند و همین امر آنان را به جایگاه

برترین ساکنان بهشت می‌رساند و خداوند متعال نیز به همین سبب هنگامی که قصد دارد از آن نام ببرد با اسم اشاره «اولئک» به آنان اشاره می‌نماید و معنای جدیدی از السابِقون را برای ما روشن می‌سازد (ناظمیان، ۱۳۹۳، ص ۱۴۸).

هـ) اول و آخر

«ثُمَّ مِنَ الْأَوَّلِينَ * وَقَلِيلٌ مِنَ الْآخِرِينَ: گروه کثیری از امت‌های نخستین هستند * و اندکی از امت آخرین!» (واقعۀ، ۱۴-۱۳). کلمه اول به ابتدای هر چیزی اطلاق می‌شود (ازهری، ۱۳۸۲، ج ۱۵، ص ۳۲۸). کلمه آخر متضاد اول است (ابن فارس، ۱۳۶۲، ج ۱، ص ۷۰). مفسران دیدگاه‌های مختلفی درباره اولین و آخرین امت‌ها ابراز نموده‌اند. زمخشری و علامه طباطبایی امت اولین را امت‌های پیش از اسلام و امت آخرین را امت رسول خدا دانسته‌اند. جالب توجه آن است که معیار تعیین اولین و آخرین امت را ظهور اسلام و تشکیل امت اسلامی دانسته‌اند (طباطبایی، ۱۳۸۲، ج ۱۹، ص ۱۲۱).

بر این اساس، در این آیات نیز با مدلول و معنای جدیدی از واژه‌های اول و آخر رویارویییم که از معنای زمانی و رتبی نقل داده شده و به مفهومی پویا از اول و آخر رسیده است که باعث وجود السابِقون و... در هر زمان و مکانی می‌شود.

و) شراب طهور بهشتی

«بِأَكْوَابٍ وَأَبَارِيقَ وَكَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ * لَا يُصَدَّغُونَ عَنْهَا وَلَا يُنْزِفُونَ: با قدح‌ها و کوزه‌ها و جام‌هایی از نه‌های جاری بهشتی [و شراب طهور] * اما شرابی که از آن در دسر نمی‌گیرند و نه مست می‌شوند» (واقعۀ، ۱۹-۱۸).

عرب‌ها در عصر جاهلیت بسیار شیفته و شیدای شراب بودند و در اشعار خویش به توصیف آن می‌پرداختند. با ظهور اسلام و پس از گذشت مدتی بر اساس سنت تدریج، شراب هم ناپاک و هم نجس شمرده شد و هم میگزساری عملی حرام و مستوجب مجازات گردید. برخلاف این معنای معهود در ذهن عرب‌ها، خداوند در آیه نوزدهم سوره واقعۀ دست به انتخاب جالبی در معنای خمر زده، آن را به معنا و مفهوم جدیدی

نقل داده است. جاحظ در این زمینه می‌گوید: «در این آیه خداوند با تمام ایجاز و فشردگی کامل، عیوب شراب را در یک آیه جمع نموده، این عیوب را از شراب بهشتی مرتفع ساخته است» (جاحظ، ۲۰۰۳م، ج ۳، ص ۴۲).

واژگان پرشمار دیگری در این سوره به دقت و هوشمندی کامل انتخاب و گزینش شده‌اند که نشان از اعجاز ادبی و بیانی قرآن دارند که بررسی همه آنها در این مجال اندک ممکن نیست.

۲-۴. سبک و شیوه بیان

سبک و شیوه خاص بیان قرآنی آن قدر جذاب و شیوا بود که عرب مخالف را نیز جذب نمود؛ در عین حال با هیچ‌یک از شیوه‌ها و اسلوب مرسوم عرب قرابت و شباهتی نداشت. قرآن سبکی نوین و شیوه‌ای تازه در بیان ارائه نمود که برای عرب سابقه نداشت و با وجود تحدی طلبی قرآن بعدها هم نتوانستند به چنین سبک و اسلوبی سخن بگویند. جذابیت سبک قرآنی در این است که همزمان ظرافت و جذبه شعر، آزادی بی حد نثر و لطافت و حسن سجع را داراست؛ بی آنکه به تنگنای وزن و قافیه مبتلا شود یا به تکلف و پراکنده‌گویی دچار گردد. همین بالندگی همه‌جانبه باعث شگفتی زبان‌شناسان عرب گردید و خود را رویارو با سخنی ناب و پر از شگفتی دیدند که در عین بدیع و تازه بودن، پر از ظرافت و جذابیت بود (خالقی‌زاده، ۱۴۰۱، ص ۱۰).

صرف و نحو دو وسیله و ابزار بسیار پراهمیت برای شناخت و تحلیل سبک‌های متن به حساب می‌آیند. دگرگونی‌های نحوی، تغییرات در سبک را موجب می‌شوند. بدیهی است دو ترکیب متفاوت از لحاظ ساختاری، معانی گوناگونی را نیز القا می‌نمایند. همچنین دگرگونی در ساخت واژگان سبب دگرگونی در سبک می‌شود. بر این اساس، توجه به ریشه و معانی مختلف مشتقات یک کلمه لازم است؛ چون بر انتخاب واژه با توجه به محتوای آیات تأثیر دارد. تقدیم و تأخیر، إلتفات، تکرار، حذف، استفهام و ندا، از جمله شاخصه‌های اسلوبی و نحوی است که شایسته بررسی است. همچنین توجه به دگرگونی‌های دستوری مانند تغییر کردن حروف ربط، جملات فعلیه و اسمیه، اسم‌های

مفعول و فاعل، نقش به سزایی در تحلیل نمودن سبک بیان و اسلوب قرآن دارند. برای نمونه در تحلیل اسلوب بیان خداوند در آیات مربوط به توصیف روز قیامت در سوره واقعه، سبک دستوری نوینی دیده می شود که در محورهای زیر قابل بررسی است:

الف) خوشه بندی محتوایی و تعلیقی: در سوره هایی که در مکه نازل شده اند، به طور معمول خوشه بندی آیات به صورت مفهومی با «إذا» و «يوم» شروع می شوند و به تصویر کشیدن وقایع و صحنه های روز قیامت اختصاص دارند و دارای ساختاری غنی و آهنگین هستند. این خوشه بندی ها با انقلاب یا تنشی آغاز می شوند و در ادامه آیات در اکثر موارد با جواب شرط خاتمه می یابند. جالب توجه آن است که در آیات اول تا ششم سوره واقعه، خوشه بندی محتوایی در توصیف وقایع قیامت وجود دارد، اما قرآن با تغییر اسلوب و سبک، جواب شرط را مطرح نمی نماید و حالت تنش و تعلیق را استمرار می دهد. از این حالت به خوشه بندی تعلیقی نیز یاد می شود و نمونه آن را می توان در آیات اول تا سوم سوره تکویر و آیات اول تا چهارم سوره انفطار نیز مشاهده نمود (آزادی و نیکخواه، ۱۳۹۷، ص ۶۸).

ب) زنجیره و توازن واژگانی: إِذَا وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ ﴿١﴾... إِذَا رُجَّتِ الْأَرْضُ رَجًا ﴿٤﴾... كَانُوا يَقُولُونَ أَيُّذَا مِثْلًا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا إِنَّا لَمَبْعُوثُونَ ﴿٤٧﴾... فَلَوْلَا إِذَا بَلَغَتِ الْحُلُقُومَ ﴿٨٣﴾. در این آیات خداوند از صنعت ادبی توازن بهره برده است. از دیدگاه زبان شناسان، «توازن» نوعی تقارن صوری و هماهنگی ساختاری میان الفاظ است که مخاطب آن را با قوای دیداری و شنیداری خویش درک کرده، تشخیص می دهد. توازن ویژگی ذاتی بوده، از نقش های ادبی زبان است و معنای آن، تکرار و هم وزنی در سطوح ساخت های زبان است. این شاخصه یکی از توانایی های زبان برای نقش آفرینی ادبی است. توازن، صنعت ادبی یا فرایندی است که دارای تأثیری مهم بر کارکردهای زبان ادبی است. تکرار مبتنی بر توازن که در سوره های قرآن مشاهده می شود، باعث ایجاد موسیقی و هارمونی در کلام شده، باعث استقرار کلام در ذهن و زیبا و خیال انگیز جلوه تر دادن آن در ذهن می شود (صفوی، ۱۳۸۰، ص ۱۶۰).

افزون بر خوشه بندی تعلیقی در آیات نخستین سوره واقعه، خداوند دست به ایجاد

زنجیره واژگانی در برخی آیات دیگر این سوره نیز زده است. در این سوره، خداوند در آیاتی با به کارگیری ظرف «إذا» سبب انسجام و توازن واژگانی شده است (ترکمانی و بیگدلی، ۱۳۹۵، ص ۱۲).

ج) مجاز لغوی: یکی دیگر از اسلوب‌های بدیع قرآن، استفاده از مجاز لغوی است. معنای مجاز لغوی، به کارگیری لفظ در معنای غیرحقیقی آن با وجود علاقه و ارتباط میان معنای حقیقی و مجازی است. به طور معمول باید در آیه «لَيْسَ لَوْفَعَتِهَا كَاذِبَةٌ» به جای کلمه «کاذبه» - که اسم فاعل است - کلمه «تکذیب» (مصدر) به کار برده می‌شد (زرکشی، ۱۴۱۰ق، ج ۲، ص ۴۰۰). دلیل این دگرگونی سبک این است که «کاذبه» به «واقعه» نسبت داده می‌شود و کلمه آخر آیه است و آیه دوم با آیات اول و سوم سجع ایجاد کرده است.

د) به کارگیری صنعت ترصیع در معرفی اصحاب سه گانه: ترصیع در ادبیات به صنعتی اطلاق می‌شود که در یک جمله یا عبارت تمام واژگان هم وزن و هم قافیه هستند. در آیات ۸، ۹، ۲۷ و ۴۱ سوره واقعه، خداوند از این صنعت ادبی برای شیوا تر شدن هرچه بیشتر کلام بهره برده است (حیرت سجادی و مشعوف، ۱۳۹۰، ص ۲۵). در آیه‌های ۸ و ۹ به کارگیری واژه‌های هم وزن و هم قافیه یا همان صنعت ادبی ترصیع، سبب ایجاد توازن در سطوح واژگانی، نحوی و آوایی شده است. در آیه‌های ۲۷ و ۴۱ نیز ساختار نحوی یکسانی را با این دو آیه شاهد هستیم. حرف عطف «و»، واژه «اصحاب» و اسم استفهام «ما» موجب استحکام و انسجام زنجیره واژگانی و خلق اسلوبی جدید در طول این آیات گردیده است. واژه «ما» در آیات ۸ و ۲۷ که مربوط به سعادت پیشگان است، دارای کارکردهای بسیاری مانند تعظیم و بزرگ‌نمایی و ایجاد حیرت و شگفتی در مخاطبان است که با همین سبک و سیاق شقاوت‌پیشگان نیز معرفی شده‌اند (ابن عطیه، ۱۴۲۲ق، ج ۵، ص ۲۴۰).

این نمونه‌ها تنها نمونه‌های به کارگیری اسلوب و سبک جدید بیان در سوره واقعه نیستند و در سرتاسر سوره و در معرفی گروه‌های مختلفی چون سابقون، اصحاب یمین و اصحاب شمال و ... خداوند از صنایع ادبی نوین و سبک‌های بدیع بهره جسته است که

موجب شگفتی زبان‌شناسان و ادیبان گردیده است و این خود دلیل محکمی بر اعجاز بیانی قرآن است.

۳-۴. نظم آهنگ قرآن

منظور از «نظم آهنگ»، آهنگی است که از در کنار هم قرار گرفتن منظم حروف، کلمات و عبارت‌ها، همچنین میان آیات ایجاد می‌شود. برخی قرآن‌پژوهان معاصر، نظم آهنگ قرآن را از اولین و اصیل‌ترین وجوه اعجاز قرآن کریم به‌شمار آورده‌اند (خوش‌منش، ۱۳۹۶، ص ۷۸). این اصطلاح، یعنی «نظم آهنگ» را نخستین بار آیت الله معرفت به‌کار برده است (معرفت، ۱۳۸۱، ص ۳۸۰).

این وجه از اعجاز بیانی، آنچنان شکوهمند و زیباست که عرب‌ها از همان روز اول اقرار کردند انسان توانایی آوردن کلامی مانند قرآن را ندارد و این سخنان تنها می‌تواند سخنان خداوند متعال باشد. نظم آهنگ الفاظ قرآن، نوبی دلکش و نغمه‌ای دلپذیر ایجاد می‌نماید که احساسات انسان را برمی‌انگیزد و دل‌ها را مجذوب خود می‌کند. طنین زیبای قرآن برای هر شنونده‌ای، حتی اگر عرب‌زبان نباشد، محسوس است؛ چه برسد به شنونده عرب‌زبان. نکته جالب توجه در این وجه از اعجاز قرآن، آن است که وقتی به اعجاز قرآن از این منظر پرداخته می‌شود، باید این نظم آهنگ را با معنا و محتوا نیز مرتبط دانست. بر همین اساس در بیان معانی آن نیز باید تناسب آواها و ایجاد ارتباط الفاظ و معانی را مد نظر داشت (فلاح و پوردانش، ۱۳۹۶، ص ۱۳۱).

۱-۳-۴. تناسب آوا و محتوا در کلمات

در الفاظ قرآن میان معنا و مفهوم واژه و آوای حروف و حرکات حروف تناسب و انطباق کاملی برقرار است. برخی کلمات نرم و لطیف هستند و برخی دیگر دارای شکوه و عظمت و وقار هستند. برخی الفاظ سنگین و برخی به لطافت یک گل هستند و از این جهت تفاوت واژه‌ها بسیار است. ارتباط معنا و مفهوم با آوا در سوره واقعه به‌خوبی هویداست و هر حرفی از واژگان در بهترین جایگاه و موقعیت قرار داده شده است که

در این بخش به اختصار به نمونه‌های از آن اشاره می‌کنیم.

الف) سنگینی لفظ واقعه: در نخستین آیه این سوره در احوال روز قیامت می‌خوانیم: «إِذَا وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ: هنگامی که واقعه عظیم (قیامت) برپا شود». کلمه واقعه در انتهای آیه به خوبی سختی و سنگینی حوادث روز جزا را به تصویر می‌کشد. این واژه صفتی برای توصیف هر حادثه‌ای است که در این آیه به حادثه عظیم قیامت اشاره دارد (طباطبایی، ۱۳۸۲، ج ۱۹، ص ۱۶۹). به باور صاحب مجمع‌البیان دلیل استفاده از واژه واقعه و نامیدن روز قیامت به واقعه، سنگینی و سختی وقایع آن روز است (طبرسی، ۱۳۹۰، ج ۹، ص ۳۷۵).

پرسش اینجاست که این واژه و نظم آهنگ و آوای آن چگونه بر سختی رخداد قیامت دلالت می‌نماید؟ در کلمه واقعه از حروف واو، قاف و عین استفاده شده است که به تعبیر آواشناسان هنگام تلفظ حرف قاف، هوای خارج گردیده از شش از میان حنجره عبور می‌کند، اما سبب ارتعاش تارهای صوتی نشده، پس از گذر از حلق به فضای دهان می‌رسد و در دهان با اتصال آخر زبان به پایین‌ترین قسمت حلق (زبان کوچک) هوا محبوس می‌شود. پس از جدایی دفعی این دو از یکدیگر و با پرتاب شدن هوا به سمت بیرون، صدای قاف با حالت انفجاری و شدید ایجاد می‌گردد. با این تفاسیر دیده می‌شود نظم آهنگ و آوای این کلمه با هماهنگی کامل در سختی وقایع روز قیامت قرار دارد و به بهترین شکل آن را به تصویر می‌کشد.

ب) تکانش در واژه رُجَّتْ: در چهارمین آیه این سوره خداوند در بیان احوال روز قیامت می‌گوید: «إِذَا رُجَّتِ الْأَرْضُ رَجًّا: این در هنگامی است که زمین بشدت به لرزه در می‌آید». «رُجَّتْ» را اهل لغت به معنای لرزش، تکانش، حرکت و جنباندن چیزی معنا کرده‌اند (راغب اصفهانی، ۱۳۸۳، ص ۳۴۱). در نگاه تفسیری علامه طباطبایی واژه رَجَّ از ماده «ر.ج.ج» به تکان دادن شدید شیء اطلاق می‌شود و در آیه چهارم سوره واقعه به معنای روز قیامت است (طباطبایی، ۱۳۸۲، ج ۱۹، ص ۱۹۷).

بودن دو حرف «را» و «جیم» در «رُجَّتْ» باعث به تصویر کشیده شدن زلزله عظیمی که مقارن برپایی قیامت اتفاق می‌افتد در ذهن می‌شود؛ زیرا «را» نیز جز حروف مجهور است که ویژگی این حروف متوسط بودن بین شدت و رخوت و دارای استفال، انفتاح و

تکریر بودن است. تا حدودی نیز به سبب درستی و تفخیم آن به حروف استعلاء شباهت دارد (ابن الجری، ۱۴۳۰ق، ص ۱۲۳). در کتاب‌های لغت تنها واژه نزدیک به رَجَّتِ کلمه هَرَّ است که به هیچ عنوان با رجت امکان جایگزینی ندارد و تناسب و نظم آهنگ آوایی آیه را مخدوش می‌سازد. نمونه‌های بسیاری از این تناسب آوا و مفهوم کلمات در این سوره وجود دارد که دال بر اعجاز ادبی و بیانی این سوره است.

۲-۳-۴. تناسب آوا و محتوا در آیات

در این گونه از تناسب، کل آیه نظم آهنگ و هارمونی ویژه‌ای را دنبال می‌نماید که دقیقاً در تناسب با معنا قرار دارد. در این گونه هر آیه نظم آهنگ و ریتم ویژه خود را فارغ از ارتباط آن با سایر آیات دارد که کاملاً همسو با معناست و تصویری زیبا از محتوای آیه ایجاد می‌نماید. این نوع نظم آهنگ نیز به‌وفور در آیات سوره واقع دیده می‌شود که به برخی از نمونه‌های آن اشاره می‌نمایم.

همان‌طور که بارها گفته شد، بخش نخست این سوره، با سخن از روز قیامت با عنوان واقعه‌ای بزرگ آغاز می‌گردد. وجود کلمه واقعه در انتهای آیه، شدت و سنگینی وقایع روز قیامت را به تصویر می‌کشد. وجود حروف واو، قاف، همچنین عین و تاء در این آیه دارای نمودی بسیار است. حرف قاف از حروف و اصوات انفجاری است که در دو کلمه از کلمات آیه نخست به کار رفته است و نشان‌دهنده انفجار بزرگ در آستانه روز جزاست. تکرار برخی حروف نیز حاکی از آن واقعه عظیم و سخت است. به‌طور کلی فضای آیه در تناسب کامل با معنا و محتوای آن است. استفاده از فن تکرار نیز که از شاخصه‌های نظم آهنگ و موسیقی قرآنی است، در این آیه دیده می‌شود. ادیان تکرار حروف، کلمات و عبارات را از عوامل ایجاد نظم آهنگ و پدید آمدن معانی خاص مانند تأکید می‌دانند (نخله، ۱۴۰۹ق، ص ۱۶۱).

افزون بر این، استفاده از حروف کوتاه در واژه «وَقَعَتْ» به این آیه حالتی کوبنده و تند و دارای جریان داده است. فواصل کوتاه در آیه از صنعت تصدیح حکایت دارند که برای ابهت بخشی به کلام به کار می‌رود و این آیه عظمت و شکوه و سنگینی وقایع روز

قیامت را به بهترین شکل به تصویر می کشد. جلال و شکوه این روز در آیه دوم (لَيُفْعِلَنَّهَا كَذِِبَةٌ) با سکون حرف قاف که قلقه ایجاد می کند، بروزی دوجندان دارد و همین مسئله حالت کوبندگی ایجاد می کند.

در آیه سوم (خَافِضَةٌ رَافِعَةٌ) به کارگیری حروف دارای تفضیم و سنگینی با حروف «ع. خ. و. ض» به اوج رسیده است. تشدید بر روی «را» در واژه «رَافِعَةٌ» موجب مسدودشدن کامل هوا در پس دندانها و ادای آن به صورت انفجاری و یکباره برای نمایش سختی و سنگینی وقایع روز قیامت است. در دو آیه چهارم و پنجم (إِذَا رُجَّتِ الْأَرْضُ رَجًا * وَبُسَّتِ الْجِبَالُ بَسًا) نشان از زلزله‌ای عظیم و سخت دارد؛ به گونه‌ای که سبب متلاشی شدن کوه‌ها می گردد. فاصله ایجادشده پس از «رَجًا» یا همان تصدیر، موجب پدیداری ابهت و جلال و شکوه روز قیامت گشته است (فلاح و پوردانش، ۱۳۹۶، ص ۱۳۹).

۴-۴. وحدت موضوعی یا تناسب معنوی آیات

تناسب معنوی آیات قرآن با وجودی که بسیاری از سوره‌های قرآن یک‌جا نازل نشده‌اند، نشان‌دهنده اعجاز بیانی قرآن است. به مناسبت‌های مختلف آیات قرآن به صورت موردی با فواصل کم یا زیاد نازل شده‌اند که این پراکندگی سبب بی‌تناسبی و پراکندگی محتوایی نگردیده، بر عکس کاملاً میان آیات یک سوره وحدت موضوعی کامل برقرار کرده است. پژوهش‌های اخیر قرآن‌پژوهان نشان از وحدت موضوعی میان آیات هر سوره دارد که به تشکیل وحدت سیاق منجر شده، اعجاز قرآن در همین مسئله نهفته است که با وجود تقدم و تأخر در نزول تناسب و وحدت سیاق در هر یک از سوره‌های قرآن کاملاً مشهود است (معرفت، ۱۳۸۱، ص ۳۲۱).

بررسی محتوای سوره واقعه نشان از آن دارد که عمده مطالب این سوره در موارد زیر خلاصه می گردد:

۱. حتمی بودن وقوع معاد و اتفاقات دهشتناک و هول‌انگیز در آستانه برپایی قیامت؛
۲. معرفی گروه‌های مختلف مردم و ویژگی‌های آنان در روز قیامت؛

۳. تأکید بر قدرت لایزال الهی و ربوبیت وی؛

۴. برخی ویژگی‌های قرآن کریم؛

۵. مرگ و وضعیت گروه‌های مردم در زمان مرگ.

آنچه از مراجعه به تفاسیر مفسران درباره این سوره مشخص می‌شود اینکه: در میان ایشان نیز توجه به محورهای اصلی محتوای این سوره، رایج بوده است.

علامه طباطبایی در شرح محتوای این سوره می‌نویسد: «محور اصلی سوره واقعه، شرح حوادث روز قیامت و عواقب و حالات مردم مختلف در آن روز می‌باشد. این سوره به توصیف چگونگی برپایی قیامت با زنده شدن مردگان و رسیدگی به حساب‌ها و رسیدن به پاداش و کیفر اعمال می‌پردازد. در ابتدای این سوره کمی از اتفاقات وحشت‌برانگیز روز قیامت سخن گفته می‌شود و این اتفاقات با حوادثی که بشر در زندگی خویش نیز آن را درک نموده است، شرح داده می‌شود. برای مثال زلزله‌ای عظیم که کوه‌ها و زمین را چونان متلاشی می‌سازد که چون غبار می‌شوند. سپس در ادامه آیات، دسته‌بندی مردم و سرانجام هر گروه را بیان می‌نماید و آن‌گاه به سرزنش اصحاب شمال یا شقاوت‌پیشگانی که منکر ربوبیت خداوند و معاد هستند، می‌پردازد و پس از ذکر حالت احتضار و مرگ، به سخنان خویش خاتمه می‌دهد» (طباطبایی، ۱۳۸۲، ج ۱۹، ص ۱۱۵).

همان‌طور که دیده می‌شود، سوره واقعه، چون سایر سوره‌های قرآن کریم، از لحاظ محتوایی، غنی و دارای مطالب تکان‌دهنده‌ای است. محور اصلی این سوره، مسائل مربوط به معاد و جهان پس از مرگ است و موضوعات جانبی چون حالات انسان هنگام احتضار و مرگ و مسائل مربوط به آن نیز در تناسب با موضوع معاد و برپایی روز قیامت هستند. پس وحدت موضوعی و تناسب محتوایی در این سوره که دال بر اعجاز ادبی و بیانی آن است نیز اثبات‌پذیر است.

۴-۵. نکته‌ها و ظرافت‌ها

یکی دیگر از شاخصه‌های بیانی قرآن که موجب شگفتی عرب‌ها و ادیبان عرب

شده است، دقت و هوشمندی قرآن در به کارگیری ظرافت‌های سخنوری و استفاده از نکات بدیع است. در کلام خداوند در قرآن انواع تشبیه، استعاره، کنایه، مجاز و سایر نکته‌های بدیعی، به اندازه‌ای بسیار به کار گرفته شده است که همگان را به شگفتی و داشته است (معرفت، ۱۳۸۱، ص ۳۲۶).

از سوره واقعه، نکات و ظرایف بسیاری به دست می‌آید که زبان‌شناسان و مفسران به آنها پرداخته‌اند. در ادامه، به برخی از این نکات به اختصار اشاره می‌گردد: در آیات ۲۷ تا ۴۰ سوره واقعه با توصیف اصحاب یمین یا همان سعادت‌مندان با آیات ۴۱ تا ۵۶ سوره واقعه که اصحاب شمال یا شقاوت‌مندان است، رویارویی مفهومی ایجاد شده است. این رویارویی دو گانه‌ای است میان سختی و راحتی، تلخی و شیرینی، داغی و سردی، تاریکی و روشنائی. در این آیات افزون بر ارتباط مفهومی اجزای کلام، صنعت ادبی تقابل به ظریف‌ترین وجه رعایت شده است (آزادی و نیکخواه، ۱۳۹۷، ص ۸۱).

«وَكَاُنُوا يَقُولُونَ اٰنْذَا مِثْنَا وَكُنَّا ثُرَابًا وَعِظَامًا اٰنْذَا لَمَبْعُوْثُوْنَ» و می‌گفتند: هنگامی که ما مرديم و خاک و استخوان شدیم، آیا برانگیخته خواهیم شد؟ (واقعه، ۴۷). مضمون این آیه که نقل قولی از منکران معاد است، در برخی سوره‌های دیگر نیز تکرار شده است: «وَقَالُوا اٰنْذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا اٰنْذَا لَمَبْعُوْثُوْنَ خُلُقًا جَدِيْدًا» (اسراء، ۴۹). در این آیه، با تغییری ظریف و جالب که در بردارنده نکته‌ای شگفت است، روبرو هستیم. تغییر سبک واژگانی سه کلمه «تراب»، «رفات» و «عظام». معنای دو واژه «عظام» و «تراب» به‌خوبی روشن است، اما واژه «رفات» به معنای ریزشیدن و خرد یا قطعه‌قطعه شدن است (راغب اصفهانی، ۱۳۸۳، ص ۳۵۹).

در آیاتی که واژه «عظام» در کنار «تراب» قرار گرفته است، «تراب» بر آن مقدم شده است؛ اما هر جا «عظام» و «رفات» کنار هم آمده‌اند، «عظام» مقدم شده است. با دقت و تدبر در آن، دلیل این مسئله، این گونه بیان شده است که در مراحل تجزیه جسد انسان، ابتدا بخش‌های نرم بدن فاسد و تجزیه می‌شود و استخوان‌ها باقی می‌ماند و به نظر می‌آید در آیاتی که واژه‌های «عظام» و «تراب» کنار هم آمده‌اند، اشاره به همین مرحله تجزیه اجزای نرم بدن پیش از تجزیه یا خاک‌شدن استخوان‌ها است. در آیه ۴۹ سوره اسراء که

«عظام» مقدم شده است، اشاره به بقای استخوان‌ها بیش از بقیه اجزای بدن انسان است (فلاح و پوردانش، ۱۳۹۶، ص ۱۳۶).

نتیجه‌گیری

اندیشه‌وران علوم قرآنی و تفسیر، چندین وجه برای اعجاز قرآن در نظر گرفته‌اند که بارزترین وجه آن، اعجاز بیانی است. اعجاز بیانی در سوره واقعه، نمودی پررنگ دارد که نشان‌دهنده اوج فصاحت و بلاغت متنی و محتوایی قرآن و این سوره است. بررسی محورهای پنجگانه اعجاز بیانی در سوره واقعه نشان می‌دهد این پنج محور با عنوان شاخص‌های فصاحت و بلاغت در سوره به‌خوبی و در حد اعلا رعایت شده است. گزینش واژه‌های این سوره در کمال هوشمندی و تدبیر انجام شده است. برای نمونه واژه واقعه برای روز قیامت، از جمله مصادیق بارز اعجاز بیانی این سوره در انتخاب و به‌کارگیری کلمات است که با به‌کارگیری و جایگزین نمودن هر واژه دیگر، انسجام واژگانی تمام سوره و آیه اول این سوره مخدوش می‌شود. در این سوره، این کلمه با کاربردی نو به‌کار رفته است. شاهکار گزینش واژگان در بسیاری از واژه‌های این سوره مانند میمنه و مشئمه، نعیم و ... دیده می‌شود. شاخصه بلاغی دیگر این سوره، استفاده از سبک منحصر به فرد و شیوه بیان نو و جذاب است که مانند تمام قرآن در این سوره نیز دیده می‌شود. در آیات این سوره با توجه به اختصاص محتوای آن به روز قیامت، سبک‌های دستوری نوینی در توصیف روز جزا به‌کار گرفته شده است. خوشه‌بندی محتوایی و تعلیقی، زنجیره و توازن واژگانی و استفاده از مجاز لغوی، از جمله این سبک‌ها هستند. استفاده از صنعت ترصیع در معرفی اصحاب سه‌گانه در این سوره نیز از شاهکارهای ادبی این سوره است. نظم آهنگ گوش‌نواز قرآنی در این سوره نیز به زیبایی هرچه تمام‌تر در خدمت ارائه محتوای سوره قرار گرفته است. تناسب آوا و محتوا چه در سطح کلمات و چه میان آیات، به بهترین و نیکوترین صورت رعایت شده است. همچنین این سوره از لحاظ محتوایی غنی و دارای مطالب تکان‌دهنده‌ای است. وحدت موضوعی و تناسب محتوایی معاد و جهان پس از مرگ و موضوعاتی مانند حالات

انسان هنگام احتضار و مرگ و مسائل مربوط به آن نیز در تناسب با موضوع معاد کاملاً در این سوره مشهود بوده، مثبت اعجاز بیانی سوره است. دقت و هوشمندی در به کارگیری ظرافت‌های سخنوری و استفاده از نکات بدیع، باعث شده است در سوره واقعه نکات و ظرایف بسیاری به دست بیاید. رویارویی‌های مفهومی زیبا در این سوره تنها نمونه کوچکی از این ظرافت‌هاست.

فهرست منابع

* قرآن کریم.

۱. آزادی، پرویز؛ نیکخواه، سهیلا. (۱۳۹۷). سبک‌شناسی سوره واقعه بر اساس تحلیل زبانی. پژوهش‌های زبانشناختی قرآن. ۷(۱۳). صص ۶۵-۸۶.
۲. آیتی، عبدالحمید. (۱۳۹۹). معلقات سبع (چاپ هشتم). تهران: سروش.
۳. ابن الجزری، شمس‌الدین ابوالخیر. (۱۴۳۰ق). النشر فی القراءات العشر (محقق: علی محمد الضباع). بیروت: دارالکتب العلمیه.
۴. ابن عطیه، عبدالحق بن غالب. (۱۴۲۲ق). المحرر الوجیز فی تفسیر الکتاب العزیز (ج ۵). بیروت: دارالکتب العلمیه.
۵. ابن فارس، احمد. (۱۳۶۲). معجم مقاییس اللغة (ج ۱، ۳، ۶). قم: مکتب الاعلام اسلامی.
۶. أزهري، محمد بن احمد. (۱۳۸۲). تهذیب اللغة (ج ۱۵). تهران: صادق.
۷. بنت الشاطی، عایشه عبدالرحمان. (۱۳۷۶). اعجاز بیانی قرآن (مترجم: حسین صابری). تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
۸. ترکمانی، حسینعلی؛ بیگدلی، رمضانعلی. (۱۳۹۵). «شبکه ارتباطی "بعث" با واژه‌های مترادف آن در قرآن کریم». یاسوج: نخستین همایش ملی واژه‌پژوهی در علوم اسلامی.
۹. جاحظ، عمرو بن بحر. (۲۰۰۳م). الحيوان (محقق: محمد باسل، ج ۳). .. بیروت: دارالکتب العلمیه.
۱۰. حلی، حسن بن یوسف. (۱۴۱۳ق). کشف الفوائد فی شرح قواعد العقائد. بیروت: دارالصفوه.
۱۱. حیرت سجادی، سیدعبدالحمید؛ مشعوف، ایرج. (۱۳۹۰). تضمین، ترصیع و تلمیح: آیات قرآن کریم در اشعار فارسی. تهران: سازمان چاپ و انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی.

۱۲. خالقی زاده، الهام. (۱۴۰۱). بررسی تأثیرات و ادبیات تاریخی اعجاز بیانی قرآن. بندرعباس: دومین کنفرانس ملی مطالعات کاربردی در فرایندهای تعلیم و تربیت.
۱۳. خوش منش، ابوالفضل. (۱۳۹۶). رابطه لفظ و معنا در ساختار نظم آهنگ قرآن کریم. دوفصلنامه کتاب قیم. ۷(۱۷). صص ۷۷-۱۰۰.
۱۴. راغب اصفهانی، حسین. (۱۳۸۳). المفردات فی غریب القرآن (محقق: غلامرضا خسروی حسینی، چاپ چهارم). تهران: مکتبه المرتضویه.
۱۵. زرکشی، محمد بن بهادر. (۱۴۱۰ق). البرهان فی علوم القرآن (ج ۲). بیروت: دارالمعرفه.
۱۶. سبحانی، جعفر. (۱۴۱۳ق). محاضرات فی الالهیات (ج ۳). قم: مؤسسه امام صادق علیه السلام.
۱۷. صفوی، کوروش. (۱۳۸۰). از زبان‌شناسی به ادبیات. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و فرهنگ اسلامی.
۱۸. طباطبایی، سید محمد حسین. (۱۳۸۲). تفسیر المیزان (مترجم: محمد دبایر موسوی هم مدانی، ج ۱، ۱۹). قم: دفتر انتشارات اسلامی.
۱۹. طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۹۰). مجمع البیان فی تفسیر القرآن (مترجم: محمد بیستونی، ج ۹، ۱۰). تهران: به نشر.
۲۰. فلاح، ابراهیم؛ پوردانش، سجاد. (۱۳۹۶). تناسب آوایی - محتوایی (فونسمانتیک) در آیات قرآن با بررسی مواردی از سوره واقعه. فصلنامه مطالعات ادبی متون اسلامی. ۲(۵). صص ۱۲۹-۱۵۲.
۲۱. مطیع، مهدی؛ خالقی، محسن؛ کمالوند، پیمان. (۱۳۹۱). «بررسی آیه ثله من الاولین و قلیل من الاخرین». آموزه‌های قرآنی. ۹(۱۶). صص ۱۳۵-۱۵۰.
۲۲. معرفت، محمد هادی. (۱۳۸۱). علوم قرآنی. قم: مؤسسه فرهنگی انتشاراتی التمهید.
۲۳. مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۸۶). پیام قرآن (ج ۸). تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۲۴. ناظمیان، هومن. (۱۳۹۳). آشنایی زدایی و برجسته‌سازی در سوره مبارکه واقعه. دوفصلنامه زبان و ادبیات عربی. ۶(۱۰). صص ۱۳۹-۱۶۵.

۲۵. نخله، محمود احمد. (۱۴۰۹ق). دراسات قرآنيه في جزء عم. بيروت: دارالعلم.
۲۶. الهی راد، صفدر. (۱۳۹۸). انسان‌شناسی. قم: مؤسسه امام خمینی علیه السلام.
۲۷. یوسفی، شیوا. (۱۳۹۸). گونه‌شناسی اعجاز قرآن در تفسیر ابن‌عاشور. تهران: راز.